

DOI: [https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series15.2024.9\(182\).43](https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series15.2024.9(182).43)
УДК 794.1:004

Шанковський А.З.
<https://orcid.org/0000-0003-2904-662X>
кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент
доцент кафедри фізичного виховання і спорту, міжнародний майстер з шахів
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, Івано-Франківськ
Улізько В.М.
<https://orcid.org/0000-0002-9775-3580>
кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент
доцент кафедри фізичного виховання і спорту,
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, Івано-Франківськ
Крижанівський В.Р.
<https://orcid.org/0000-0003-3845-5134>
доцент кафедри фізичного виховання і спорту,
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, Івано-Франківськ
Захаркевич Т.М.
<https://orcid.org/0000-0001-8051-8069>
Старший викладач кафедри фізичного виховання і спорту,
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, Івано-Франківськ

ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНО-ЗНАЧУЩИХ ЯКОСТЕЙ ШАХІСТІВ

Шанковський А.З., Улізько В.М., Крижанівський В.Р., Захаркевич Т.М. **Вдосконалення професійно-значущих якостей шахістів. Мета роботи:** – визначити професійно-значущі якості шахістів та виявити шляхи їх покращення. **Методологія:** аналіз та узагальнення даних науково-методичної літератури, програмно-нормативних документів, педагогічне спостереження. **Наукова новизна:** виявлено професійно-значущі якості шахістів, вони діляться на вроджені і набуті. До вроджених відносяться: відмінна пам'ять, висока концентрація, швидкість обробки інформації та прийняття рішень, творчість, інтуїція в позиційних ситуаціях, високий рівень енергії та витривалості. Набуті професійні якості шахіста формуються через систематичні тренування, практику, участь у турнірах та аналізу власної гри. Сюди входить глибоке вивчення дебютів, основних ідей та варіантів, типових для кожної позиції планів, вивчення схеми розстановки фігур, маневрування і ряду комбінаційних прийомів. Для покращення розвитку професійно-значущих якостей потрібно регулярно тренуватися і брати участь у змаганнях. **Висновки:** В кожного шахіста є особливі професійні якості, необхідні для досягнення успіху. Вони бувають вроджені і набуті протягом життя. Успіх у шахах залежить від ступеня розвитку цих якостей та від уміння опанувати їх. Всі професійні якості шахіста формуються під час тренувальної та змагальної діяльності. На думку багатьох вчених багато випадків різкого зменшення розсіяності у дітей та підлітків збігаються з початком серйозного їх захоплення шахами і є наслідком саме зазначеної особливості впливу шахів на психіку. Під час регулярних тренувань і змагань у шахіста розвиваються і вдосконалюються багато позитивних рис.

Ключові слова: шахи, якості, підготовка, тренування, змагання, вдосконалення, аналіз.

Shankovskyi A.Z., Ulizko V.M., Kryzhanivskiy V.R., Zakharkovich T.M. **Improvement of professionally significant qualities of chess players. The purpose of the work:** - to determine the professionally significant qualities of chess players and to identify ways to improve them. **Methodology:** analysis and generalization of data from scientific and methodical literature, programmatic and normative documents, pedagogical observation. **Scientific novelty:** the professionally significant qualities of chess players have been revealed, they are divided into innate and acquired. Innate includes: excellent memory, high concentration, speed of information processing and decision-making, creativity, intuition in positional situations, high level of energy and endurance. Acquired professional qualities of a chess player are formed through systematic training, practice, participation in tournaments and analysis of one's own game. This includes an in-depth study of openings, the main ideas and options typical for each position of the plans, the study of the arrangement of pieces, maneuvering and a number of combinational techniques. To improve the development of professionally significant qualities, you need to regularly train and participate in competitions. **Conclusions:** Every chess player has special professional qualities necessary for success. They are innate and acquired during life. Success in chess depends on the degree of development of these qualities and on the ability to master them. All professional qualities of a chess player are formed during training and competitive activities. According to many scientists, many cases of a sharp decrease in absent-mindedness in children and adolescents coincide with the beginning of their serious fascination with chess and are a consequence of the specified feature of the influence of chess on the psyche. During regular training and competitions, a chess player develops and improves many positive traits. Personal qualities of a chess player - their talent, character, state of health, preparedness, ability to apply his knowledge, act competently and professionally at the board, make accurate decisions in various situations require special study. Their knowledge will help to improve the educational and training process and prepare the chess player for the competition.

Key words: chess, qualities, preparation, training, competition, improvement, analysis.

Постановка проблеми. Шахи в нашому житті посіли значне місце. Вони допомагають формувати в молоді як зацікавленість до розумової праці, так і культуру особистості. Підвищення інтелекту створює умови для формування особистісних рис громадянина України, які включають національну самосвідомість, духовність та культуру. В сучасному суспільстві, щоб бути кваліфікованим і успішним спеціалістом, потрібно володіти певними професійно-значущими якостями. Всі професійні якості шахіста формуються під час тренувальної та змагальної діяльності. В результаті технології і швидкий сучасний розвиток відіграли важливу роль у перетворенні гри та змагань у те, чим вони є сьогодні.

Постійна конкуренція на всіх рівнях змагань вимагає від шахістів особливої підготовки, яка формує висококваліфікованих шахістів. Набуті професійні якості шахіста формуються через систематичні тренування, практику, участь у турнірах та аналізу власної гри. Сюди входить глибоке вивчення дебютів, основних ідей та варіантів. Ці знання допоможуть отримати хорошу позицію на початковій стадії гри, а іноді навіть виграшну, якщо суперник буде менш підготовлений і допустить помилку. В професійних шахістів бувають такі моменти, що завдяки хорошій домашній підготовці вдається виграти партію дуже швидко і практично не потративши часу і енергії на розрахунки довгих і складних варіантів [7].

Спеціальна підготовка шахістів на сучасному етапі набуває істотних змін за формою та отримує додаткові можливості, які раніше неможливо було реалізувати. Підвищилася інтенсивність занять з рішенням тренувальних і контрольних завдань, з перевіркою різних розгалужень і варіантів, з акцентом уваги на найважливіших тонкощах у цих розгалуженнях. Розширилися можливості подачі навчального матеріалу, суттєво поглибилися ранжування за рівнем складності й тематичної спрямованості [13].

Тема вдосконалення професійно-значущих якостей шахістів недостатньо розроблена і актуальна на сьогоднішній день.

Аналіз останніх публікацій. Система шахових занять, виявляючи та розвиваючи індивідуальні здібності, формуючи прогресивну спрямованість особистості, сприяє загальному розвитку та вихованню майбутнього покоління. Очевидно, що майбутнє шахової гри визначається розвитком професійно-значущих якостей шахістів [4].

Однак, як зазначає Матлаш В. А. [5], багато питань підготовки і вдосконалення шахістів мало вивчені на сьогоднішній день. Переважна більшість молодих шахістів закінчує активні заняття шахами в 15-16-річному віці, досягнувши рівня 1-го розряду чи звання кандидата у майстри спорту. Це перешкоджає подальшому вдосконаленню спортивної майстерності шахістів.

У цьому розумінні Височіна Н. Л. [3], вказує на необхідність пошуку шляхів, що дозволяють спортсменам вдосконалюватись і виконувати нормативи майстра та міжнародного майстра спорту з шахів, характерні для зони перших великих успіхів на етапі спортивного вдосконалення. Це зберегло б для шахів багато талановитих висококваліфікованих спортсменів і сприяло подальшому розвитку шахів.

Переконаливим є погляд знаних авторитетів у цій галузі [7, 12], які стверджують, що розвиток умінь та навичок шахової майстерності спортсмена, на всіх стадіях шахової партії допоможе забезпечити високе володіння технікою шахової гри, оперативно усувати помилки попередніх етапів підготовки та розвинути мислення шахістів.

Із вищевикладеного випливає, що проблема вдосконалення професійно-значущих якостей шахістів на різних етапах багаторічного спортивного вдосконалення є актуальною і своєчасною. Це зумовило постановку мети дослідження.

Мета – визначити професійно-значущі якості шахістів та виявити шляхи їх покращення.

Методи: аналіз та узагальнення даних науково-методичної літератури, програмно-нормативних документів, педагогічне спостереження.

Виклад основного матеріалу дослідження. В кожного шахіста є особливі професійні якості, необхідні для досягнення успіху. Вони бувають вроджені і набуті протягом життя. Успіх у шахах залежить від ступеня розвитку цих якостей та від умінь опанувати їх.

До вроджених професійних якостей шахіста включають:

- А) Відмінна пам'ять: здатність запам'ятовувати велику кількість дебютів, партій та вивчених позицій.
- Б) Висока концентрація: здатність утримувати високий рівень уваги протягом тривалого часу.
- В) Швидкість обробки інформації та прийняття рішень: здатність швидко реагувати на зміни в грі та точно приймати рішення в умовах обмеженого часу.
- Г) Творчість: здатність розробляти нестандартні стратегії та виявляти нові підходи до гри.
- Г) Інтуїція в позиційних ситуаціях: здатність відчувати правильні плани та позиції, не обов'язково розуміючи всі деталі.
- Д) Високий рівень енергії та витривалості: здатність тривалий час зберігати високий рівень активності та виконувати точні ходи навіть під час довгих партій [6, 10].

Набуті професійні якості шахіста формуються через систематичні тренування, практику, участь у турнірах та аналізу власної гри. Сюди входить глибоке вивчення дебютів, основних ідей та варіантів. Ці знання допоможуть отримати хорошу позицію на початковій стадії гри, а іноді навіть виграшну, якщо суперник буде менш підготовлений і допустить помилку. В професійних шахістів бувають такі моменти, що завдяки хорошій домашній підготовці вдається виграти партію дуже швидко і практично не потративши часу і енергії на розрахунки довгих і складних варіантів.

Якщо не вдається виграти у дебюті і партія переходить у міттельшпіль, то тут потрібно набуті в свій арсенал ряд типових для кожної позиції планів, вивчення схеми розстановки фігур, маневрування і ряду комбінаційних прийомів, які можуть знадобитися в міттельшпілі.

Для ендшпілю потрібно вивчати типові позиції, стандартні плани дій в тих, чи інших ситуаціях. Багато часу слід приділити, щоб освоїти технічні прийоми в різних закінченнях. На думку чемпіона світу 2002 року Руслана Пономарьова для вдосконалення гри в ендшпілі позитивно впливає рішення етюдів [1, 7].

Всі професійні якості шахіста формуються під час тренувальної та змагальної діяльності.

Тренування за своєю формою бувають: самостійні, групові (з тренерами, командою, секундантами, іншими шахістами, комп'ютером), практичні (граються партії з подальшим аналізом і виявленням оптимальних рішень), теоретичні (вивчається і аналізується теорія тих, чи інших варіантів) [14].

Під час змагальної діяльності, щоб проявити себе шахісту, важливо адаптуватися до різних суперників та турнірних умов. Сюди входить аналіз партій суперників і підготовка до кожного з них, правильний режим сну і їжі. Турніри можуть бути достатньо виснажливими фізично і психологічно. Тому важливе забезпечення відновлення і відпочинку організму, як з фізичної - так і психологічної точки зору. Спроможність управління стресом, вміння залишатися спокійним у важких ситуаціях та приймати об'єктивні рішення – не замініти під час змагальної діяльності [11; 13].

Для переборювання і регулювання негативного емоційного стану, необхідно використовувати прийоми, систематизовані О.А. Черніковою:

1. Шахіст зовнішньо не повинен виражати ні сильні переживання, ні невпевненість, мімікою, рухами старатися виразити стан впевненості.

2. Регулювати дихання за допомогою спеціальних вправ, різних за обсягом, інтенсивністю, частоті, ритму, тривалості.

3. Застосовувати спеціальний масаж, який дає заспокійливу або збудливу дію.

4. Вплинути на різні аналізатори, в першу чергу на зір і слух.

5. Нарешті, підбадьорити, заспокоїти, порадувати себе подумки словами. Велику роль грає само-наказ, само-підбадьорювання, само-спонукання: «Я виграю», «Я повинен», «Я досягну» і т. п.

6. Розсудливо змінювати напрямок і зміст думок і уявлень. Щоб перебороти перед ігрове хвилювання, спортсмени часто згадують про успішно проведені ігри, про своїх друзів, приємно проведеному часі.

7. Змінювати спрямованість і зосередженість уваги. Зосередження уваги на негативних переживаннях посилює їх, відволікання - послаблює.

8. Застосовувати методи аутогенного тренування. Психологічна підготовка здійснюється на протязі всієї багаторічної підготовки та тренувальних занять, тренувальних зборах, змаганнях [5].

На думку багатьох вчених багато випадків різкого зменшення розсіяності у дітей та підлітків збігаються з початком серйозного їх захоплення шахами і є наслідком саме зазначеної особливості впливу шахів на психіку. Ця особливість шахів має ще одну корисну виховну властивість, - вона послаблює негативні риси психіки людини, такі як: апатичність, пасивність, нерішучість, лінивість, розсіяність уваги. Адже за шахівницею будь-яка помилка, може призвести до поразки. Шахісту мимоволі доводиться вчитися дисциплінованості характеру та процесів мислення. Під час гри потрібно активно мислити, створювати плани, рахувати варіанти, намагатися дати бажаний напрямок течії партії, весь час боротися із задумами суперника. Часто шахіст повинен проявити рішучість в діях, тому що під час партії він не раз опиняється перед складним вибором - який вибрати план із кількох можливих, чи атакувати йому чи захищатися, прийняти жертву чи відхилити, розмінюватися фігурами чи ні? [2; 8].

Під час регулярних тренувань і змагань у шахіста розвиваються і вдосконалюються багато позитивних рис, такі як:

- Логічне та аналітичне мислення (здатність розуміти логіку та аналізувати ситуації).
- Стратегічне мислення (здатність розглядати гру в цілому та розробляти плани для досягнення стратегічних цілей).
- Тактичне мислення (здатність виявляти та використовувати тактичні можливості для отримання результату).

- Терпіння та витривалість (шахи можуть вимагати тривалої уваги та детального аналізу партії).
- Емоційний контроль (здатність управляти емоціями та приймати об'єктивні рішення під час гри).
- Спокій та концентрація (здатність залишатися спокійним та сконцентрованим навіть у важливих моментах гри).

- Бажання вдосконалюватися (постійне прагнення вдосконалювати свої навички та здобувати новий досвід).

- Прийняття викликів (готовність приймати виклики та не боятись труднощів на шляху до самовдосконалення).

- Творчість (здатність знаходити творчі та нестандартні рішення у складних ситуаціях гри) [3; 4; 9].

Висновок. В кожного шахіста є особливі професійні якості, необхідні для досягнення успіху. Вони бувають вроджені і набуті протягом життя. Успіх у шахах залежить від ступеня розвитку цих якостей та від уміння опанувати їх.

Всі професійні якості шахіста формуються під час тренувальної та змагальної діяльності.

На думку багатьох вчених багато випадків різкого зменшення розсіяності у дітей та підлітків збігаються з початком серйозного їх захоплення шахами і є наслідком саме зазначеної особливості впливу шахів на психіку.

Під час регулярних тренувань і змагань у шахіста розвиваються і вдосконалюються багато позитивних рис.

Перспективи подальших досліджень лежать у площині аналізу сучасних комп'ютерних технологій, програм, комп'ютерних рушіїв для ефективного їх застосування у навчально-тренувальному процесі шахістів.

Література.

1. Білецький О. І. Шахи : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Нац. техн. ун-т України "Київ. політехн. ін-т". К. : Знання України, 2005. 104 с.

2. Білецький О. Шахова творчість як процес і діяльність. *Теорія і методика фізичного виховання і спорту*, 2004. № 2. С. 3–7.

3. Височіна Н. Л. Вплив рівня мотивації на успішність змагальної діяльності шахістів високої кваліфікації. *Теорія і методика фізичного виховання і спорту*. 2009. № 3. С. 84–86.
4. Височіна Н. Л. Психологічні особливості спортивної діяльності шахістів. *Теорія і методика фізичного виховання і спорту*, 2007. № 4. С. 104–107.
5. Матлаш В. А., Рибалко П. Ф., Харченко С. М. Динаміка показників психологічної підготовки студентів аграрного університету під впливом секційних занять з шахів. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*. 2017. - Вип. 142. - С. 112–115.
6. Основи гри в шахи : навч. посіб. / О. О. Малімон, Н. Я. Захожа, А. Я. Вольчинський; Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк : Вежа-Друк, 2016. 167 с.
7. Ромашов А. Путівник по шахових ендшпілях. Львів: Укр. акад. друкарства, 2017. 80 с.
8. Семизорова В., Духновська О., Пашченко Л. Мудрі шахи: програма та методичні рекомендації з навчання дітей старшого дошкільного віку гри в шахи. Тернопіль: мандрівець, 2015. 73 с.
9. Хасцький Р. Новітні технології в методиці дебютної підготовки юних шахістів високої кваліфікації. *Теорія і методика фіз. виховання і спорту*, 2007. № 4. С. 33–36.
10. Шанковський А.З., Улізько В.М., Бойчук Р.І Шляхи покращення процесу підготовки шахістів. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія № 15: Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)*. 2022. Випуск 5 (150) 21 С. 129–133.
11. Шанковський А.З., Грабчук А.Б., Хробатин І.Я. Розвиток комп'ютерних технологій у шахах. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія № 15: Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)*. 2024. Випуск 3К (176), С. 508–512.
12. Штанов В. Шляхи підвищення розумової працездатності шахістів. *Теорія і методика фізичного виховання і спорту*. 2003. № 1. С. 55–57.
13. Янків І.Т. Аналіз навчальних комп'ютерних шахових програм. *Теорія та методика фізичного виховання*. 2007. № 9 С. 10–12.
14. Янків І.Т. Використання інтернет-ресурсів у навчально-тренувальному процесі шахістів. *Теорія та методика фізичного виховання*. 2011. № 4 С. 46–48.

References

1. Bilec'kij, O. I. (2005). *Shakhi : navch. posib. dlia stud. vishch. navch. zakl. /* Nac. tekhn. un-t Ukraini "Kiiv. politekhn. in-t". K. : Znannia Ukraini. 104 s.
2. Bilec'kij O. (2004). Shakhova tvorchist' iak proces i diial'nist'. *Teoriia i metodika fizichnogo vikhovannia i sportu*, 2, 3–7.
3. Visochina N. L. (2009). Vpliv rivnia motivacii na uspishnist' zmagal'noi diial'nosti shakhistiv visokoi kvalifikacii . *Teoriia i metodika fizichnogo vikhovannia i sportu*, 3, 84–86.
4. Visochina N. L. (2007). Psikhologichni osoblivosti sportivnoi diial'nosti shakhistiv. *Teoriia i metodika fizichnogo vikhovannia i sportu*, 4. 104–107.
5. Matlash V. A., Ribalko P. F. & Kharchenko S. M. (2017). Dinamika pokaznikov psikhologichnoi pidgotovki studentiv agrarnogo universitetu pid vplivom sekcijnikh zaniat' z shakhiv. *Visnik Chernigivs'kogo nacional'nogo pedagogichnogo universitetu*, (142), 112–115.
6. Malimon O.O, Zakhozha N. Ia. & Vol'chins'kij A. Ia. (2016). *Osnovi gri v shakhi : navch. posib.* Skhidnoievrop. nac. un-t im. Lesi Ukrainki. Luc'k : Vezha-Druk, 167 s.
7. Romashov A. (2017). *Putivnik po shakhovikh endshpiliakh.* L'viv: Ukr. akad. drukarstva, 80 s.
8. Semizorova V., Dukhnovs'ka O. & Pashchenko L. (2015). *Mudri shakhi: programa ta metodichni rekomendacii z navchannia ditej starshogo doshkil'nogo viku gri v shakhi.* Ternopil': mandrivec', 73 s.
9. Khaiec'kij R. (2007). Novitni tekhnologii v metodici debutnoi pidgotovki iunikh shakhistiv visokoi kvalifikacii. *Teoriia i metodika fiz. vikhovannia i sportu*, 4, 33–36.
10. Shankovs'kij A. Z., Uliz'ko V. M. & Bojchuk R. I (2022). Shliakhi pokrashchennia procesu pidgotovki shakhistiv. *Naukovij chasopis Nacional'nogo pedagogichnogo universitetu imeni M.P. Dragomanova*, 5 (150), 129–133.
11. Shankovskiy A.Z., Hrabchuk A.B. & Khrobatyn I.Ya. (2024). Rozvytok komp'iuternykh tekhnolohii u shakhakh. *Naukovyi chasopys Natsionalnogo pedahohichnogo universytetu imeni M.P. Drahomanova*, 3K (176), 508–512.
12. Shtanov V. (2003). Shliakhi pidvishchennia rozumovoi pracezdatnosti shakhistiv. *Teoriia i metodika fiz. vikhovannia i sportu*, 1, 55–57.
13. Iankiv I. T. (2007). Analiz navchal'nikh komp'iuternikh shakhovikh program. *Teoriia ta metodika fizichnogo vikhovannia*, 9, 10–12.
14. Iankiv I. T. (2011). Viktoristannia internet-resursiv u navchal'no-trenaval'nomu procesi shakhistiv. *Teoriia ta metodika fizichnogo vikhovannia*, 4, 46–48.